

**AZERBAIJAN
EDEBİYATINDA FİKİR
DÖNEMİ
(80-90 Yıllar Nesri)**

XX. asrın son on, onbeş yılında Azerbaycan'da yaranmış nesr eserleri içerisinde, milli hissileri uyandırmak, halkı öz geçmişine döndürmek, azadlık duygularını alevlendirmek, milleti özgürlüğe, bağımsızlığa çağırarak bakımından yanaşarsak, üç romanın fokalade rolünü kayd etmek gerekmektedir. Yusif Semedoğlu'nun "Getil günü", Elçinin "Ağ deve", İsa Hüseyinov'un "ideal" romanları bu dönemin en değerli nesr eserleri gibi hem edebi ictimaiyyet, hem de halk tarafından nitelendirilmiştir. Ayrıca kaydetmek gerekiyor ki, aynı değerli sözleri Manaf Süleymanov'un "Gördüklerini, eşitdiklerini, okuduklarını" eseri ile ilgili de söylemek olur. (Son yıllar nesrinin gelişmesinde önemli rol oynayan eserlere şunları da örnek göstermek mümkündür: "Deli Kür" (İ. Sıhlı), "Yeşil Tedir", "Toğana" (S. Ahmedov), "Atalar ve Atasızlar", "Rehne" (E. Eyllişi), "Deyirman", "Köç" (M. Süleymanlı), "Bir Ömürlük Ay Işığı" (M. Bayram), "Daş Evler" (S. Sakavet), "Asrik", "Takip", "Keşf", "Devran" (S. Tağızade), "Toprak", "Çat" (S. Budaglı), "Batmangihne", "Evleri Köndelen yar" (A. Abbas), "Yaddam çıkan görüş" (B. Veziroğlu) v.b.

Bu kitabın tarihi hakikatlar esasında yazılmıştır. 1912 yılında doğmuş yazar, Bakü'de ve onun çevresinde baş veren bir çok mühüm olayların şahidi olmuş ve daha sonralar gördüklerini kaleme almıştır, mesela, onun gözleri ile gördüğü ve hessesslıkla kaleme aldığı olaylardan biri de Türk ordusunun Bakü'ye gelişi ile bağlıdır. kitabdaki bu bölüm Türk Ordusunun Kafkaziya'ya şanlı seferini öğrenenlere ve araştıranlara yardım edebilir. Müellif yazıyor ki, Türk Ordusu Bakü'ye girdikde tüm halk onun ayaklarına gül çiçek sepiyordu, Ermeni daşnaklarının ve onlarla elbir olan İngiliz, Rus kaspikarlarının davranışlarından tenge gelmiş halk onun Türk ordusuna hilaskar gibi bakıyordu. Şehrin düzeni tamam bozulmuştu, derebeylik, haksızlık baş alıp gidiyordu, Nuru Paşa'nın suay ekibi kısa bir zamanda Bakü'de kayda-kanun, düzen yaratdı, ehali her bir malzeme ile tatmin olundu.

M. Süleymanov'un yazdığına göre Türk ordusu Bakü'ye dahil olanda İngilizler bir takım çinayatlar törederek ve şehrin kıymetli tarihi abidelerini, eşyalarını gemilere toplayıp kaçıyorlarmış. Seherden on mil aralanmış İngiliz gemilerini Türk topçularının nasıl durduğunu ve

Prof. Dr. Samir KAZEMOĞLU

Ankara Ü. Dil Tarih Coğrafya Fak. Öğr. Üyesi

geri dönmeye mecbur etdirdiklerini yazar kendi gözleri ile görmüştür. O, yazıyor ki, Paşa'nın emri ile önce kaçan gemilerin karşlarına ve daha sonra yanlarına birkaç tane haberderlik mermisi atıldı. İngilizler buna ahamiyet vermeyib ilerledikde önde kaçan geminin dar ağacı bir mermi ile kaparıldı. Bundan korkan İngilizler durdular ve geriye döndüler. Paşa subay ekiple gemilerin göyerdisine çıkıp İngiliz generali ile antlaşma imzaladı ve gemilerde aparılan eşyalar boşaltıldı.

M. Suleymanov, Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin 1920 yılında komünistler tarafından devrilmesini, hükümetin teslim olunma prosesini de kendi gözleri ile görmüştür. O, yazıyor ki, bu tarihte kanlı bir sayfadır, Rus ve Ermeni milletinden teşkil olunmuş II ordu Kirovun komandanlığı altında Bakü'ye dahil oldu. Şeherde birkaç gün Demokratik Cumhuriyet'in Ordusu ile II. Rus ordusu arasında çarpışmalar oldu, sonda mükavimetin yersiz olduğunu gören Cumhuriyet ordusu Genç'e taraf geri çekildi ve vahşi ordu şehere girib günüksüz, sivil insanları kati etmeye başladı. Demokratik Cumhuriyet'in yerleştiği bina tutuldu ve o gün iyirmi binden artık insan öldürüldü. Bakü ehalesini bir taraftan II. ordu, bir taraftan ise Ermeni daşnakları katli ediyordu.

M. Suleymanov'un kitabının değerli bölümlerinden biri de meşhur Azerbaycan milyoneri, Azerbaycan için büyük tarihi işler yapan, gerçek ziyalı Hacı Zeynalabdin Tağıyev'e hasr edilmiştir. H.Z. Tağıyev Batı'da ve Doğu'da tanınan bir ziyalı, zengin hazine sahibi olmuştur. lakin o, kendisi gibi varlı olan Nağıyev'in yolu ile gitmemiş, parasını millet yolunda harçlamıştır. Kendi parası ile Avrupa'ya genç öğrenciler gönderib okutmuş, Avrupa'dan ve Şark ölkelerinden değerli mimarlar davet edip Bakü'de güzel binalar inşa ettirmiştir. Kasıblara el tutmuş, okullar açtırmış, halkın okumasını tatmin etmiştir. Tüm varlığı ile Türk milletine abğlı olan Hacı'nın İstanbul'da da bir kaç bina inşa ettirdiyi bellidir.

Böyle bir şahsiyeti Sovyet kuruluşu habs ettirmiş ve Bakü yakınlığındaki Merdekana sürgün etmiştir. Var devleti elinden alınmıştır. yazar kayd ediyor ki, Bakü'nün eski binalarının yarından çoktu Hacı'nın parası ile tikilse de onun yeğane sağ kalan evladı Sara bu gün de evsizdir, sokaklarda, onun-bunun kapısında yaşamaktadır. Bu bir gerçektir.

M. Suleymanov'un böyle gerçek hakikatlarla dolu olan bu kitabında bu gibi tarihi kayraklar fazladır. 1988 yıllarından başlayarak azatlık uğrunda mücadile veren gençler bu kitaptan çok şey öğrenmişler. Ayrıca kayd edelim ki, Türkiye'nin en zor anlarda Azerbaycan'ın dadına çatması, onu büyük felaketlerden kurtarması konusu bu kitaptada geniş şekilde yer almaktadır.

Bu türlü olmasa da buna benzer eserler önce de yazılmıştır. Genellikle iktidara, onun zararlı politikasına, en üst düzeyde yöneticilerine karşı yazılmış eserler içerisinde Anarın "Eski Padişahın nağalı" özel bir yer tutmaktadır. Yaşı heddini aşmış padişah artık Cumhuriyeti idare edemiyor, günlerini boş işlere sarf ediyor, ölke ise dağılıp çökmektedir. Eserden açıkca duyuluyor ki, padişah, o devürde Sovyetler Birliyini önyeten Başcıdır, o artık başını itirmiştir, adi kararları bile derk etmiyor.

O devirde böyle bir eser yazıb ve yayınlamak kolay mesele değildi ve ölkenin başcısını eleştirmek özel bir ustalık ve cesaret talep ediyordu. Yazarımız povestinde bu işin öhtesinden geldi ve kendisinden sonra gelen yazarlara örnek oldu.

Y. Samedoğlu'nun "Getil Günü" romanı üç asrın olaylarını ve değerlerini karşılaştıran bir eserdir. Bu ramanda, net olarak gösterilmese de biz, XYIII asrın kaniçen Şahı, tüm Kafkaziyanı alevlere gerk eden, Şuşanı tarı-mar koyan İran Şahı Ağa Mehmet Şah kaçan da görürük, o dövrün büyük Azerbaycan şairi Molla Penah Vagifi de. Eserde XX. asrın otuzlu yılları, Stalin hükümdarlığı dönemi de hassaslıkla işlenmiştir. Yazar Stalin döneminde Azerbaycan'a rehberlik eden Mir Cafer Bağırov'u ve "rejim" tarafından sürgün edilib sonra öldürülen Hüseyin Cavid Efenid'nin de suretlerini ustalıklı yaratmıştır. Burada biz, aynı zamanda XX. asrın son on yılında Azerbaycan rehberliyini ve yazarlarını da görüyoruz. Bundan ilave eserde yazarın kendi hayatı ve kendi obrayı da açık şekilde taktım olunuyor.

Böylece üç devirde yaşamış devlet rehberleri ve üç devirde yaşamış yazar-şair tayfasının hayatı, akidesi ve idealleri gözümüz karşısında canlanır. Ağa Mehmet Şahın kişiliyi göz karşısındadır, büyük şairimiz Samed Vurgun'un dili ile desek onun ideali şudur:

*Bir boynu olsa da beşeriyetin,
Onu bir gluncla vurardım yeğin.*

Esered XX. asrın devlet rehberi M.C. Bağirov Ağa Mehmet Şahdan akidece hiç de farklıyor. O da, yüzlerle, binlerle günüksüz vatandaşın ölümüne bais olmuştur, Sedi Efendi gibi büyük şairleri vatandan diderğın salmıştır. Lakin burada bir fark vardır, Mehmet Şah kendi kararı ile insanları kanını içiyor, ona bir kimse yukarı makamlardan emr vermiyordu, M.C. Bağirov ise merkezi yönetimin, Stalin'in emri ile kendi milletine zülm ediyor, onları habishanelerde çürütüyordu.

Yazarın düşüncelerine göre asrın sonunda Azerbaycan'a rehberlik eden şahıslar daha tehlikelidir. Onlar kendi milletlerinin artık elmlı düşmenleridir ve elmlı düşmen de ikigat düşmendir. Bu adamlar da merkezin emri ile oturub duran şahıslardır ve onlar milleti menevi cehtden mahve diyorlar. Bu rehberler halka "yoğurtun siyah olmasını" isbat etmeye çalışan rehberlerdir ve onlar merkezin bu emrini yerine yetirmeseler hem görevlerini itirirler, hem de "partiye biletlerini". Bu ise onlar üçün ölümünden beterdir.

Yazar XXIII. asrdan günümüze kadar gelişen, amma zahirce deyişse de dahilce deyişmeyen Cümhur başkanının, şahın, onun etrafında halkın ve halkın ziyalılarının umumileşmiş obrazını yaratmıştır. Bununla da genç nesle, yeni yaratıcı güvvelere ispat etmiştir ki, son üç asırda hiç ne deyişmemiştir, Şah da o şahdır, yazar, şair de o yazar şairdir, millet bu oyunu anlamalıdır, ayılıb kendine başçı seçmeli, ziyalısının, şairinin kadir, kıymetini bilmelidir.

İsa Hüseyinov'un "İdeal" romanı sınırı olmayan konulan ihate eden zengin bir eserdir. Roman son on yılda tartışmalara neden olan, tarihçiler ve tankitçiler tarafından eleştirilen, sonsuz mübahiseler doğuran tek bir sanat nümunesidir. Lakin her bir tartışmanın ve haksız eleştirinin bir sonu olduğu gibi, haksız iddeaların da sonu geldi, yazar tüm iradlara gereken çevaları verdi ve haklı olduğunu ispat etti.

İsa Hüseyinov Azerbaycan nesrine bir devrimci olarak dahil olmuştur. 60'lı yıllardan edebiyatşınashlıkda adı zaman zaman geçen "yeni nesr" kelmesi de onunla bağlıdır. "Yanar Yürek", Nesirni, "Saz", "Kollu Koha", Tütek sesi", "Doğma ve yad adamlar" gibi eserleri ile nesrimizin yolunu, Sosyalizm kuruculuğundan, Sovyet adamı, Sovyet vatandaşı konularından dönderib milletin yüreğinden, onun

derd serinden, istek ve arzularından salan yazar demek olar ki, kendinden sonra yaratıcılığa başlayan tüm gençleri etkileri altına aldı. neticede ise içini yıllardan beri oyan, onu rahatsız eden, öteki eserlerinde öteri şekilde tokunduğu konulan "İdeal" romanında eks etdirib toplum şeklinde halka takdim etdi. Bu İsa Hüseyinov'un milletin esebleri tarma çekildiği, bahımsızlık mücadelesinin yakınlaştığı, Sovyetler Birliyi'nin dağılmasının ilerlediği, ermein vahşetinin ve saldırılarının geldiği bir dönemde ve arefede en büyük zaferi idi.

1985 yılında ortaya çıkan "İdeal" romanını şarti olarak iki kısma ayıra biliriz, romanın "Kapalı Dünya" kısmı ve öteki kısımlar. Tarihçileri rahatsız eden, tartışmalara neden olan da romanın bu "Kapalı Dünya" kısmıdır, burada yazar şimdiye kadar çoklarının ağına gelmeyen kaynaklara dayanarak Türk dünyasının geçmişi, geleceği, bir millet gibi yaranması ve çeşitli milletleri yartmasına dair ilginç fikirler ileri sürdü. Her yeni fikir tepkiler doğurduğu gibi, İsa AHüseyinov'un da bu hükümleri çoklarını rahatsız etdi. Özellikle dünyanın yaranmasının, şarkda devlet kuruluşunun ortaya çıkmasının, dinlerin ortaya çıkmasının, Batı ve Doğu halklarının gelişmesinin Türklerin adı ile bağlanması, tepkilere yol açdı, matbuatda yazarın fikirlerini inkar eden makalalar yayımlandı.

İsa Hüseyinov Azerbaycan tarihinin eski dönemine de tokunurdu ve Azerbaycan sözünün etimolojisine dair ilginç fikirler söylüyordu. Bu da hayırlı bir fikir olarak genç nesli tatmin edib onların düşüncelerini yeni bir istikamete yöneltse de merkezi yönetimin, istemeyenlerimizin etikisi ile Azerbaycan tarihi yazan sahte tarihçilerimizin hoşuna gitmiyordu. Onların düşüncesine göre tarihçiler dura dura bir yazarın milletin geçmişi barede böyle sözler yazmağa, hükümler vermeye hakkı yok idi. Amma yazar hiç kimin karşısına almıyordu, kim istese bu konulara tokuna bilirdi. İsa Hüseyinov ise onların yapa bilmediyi gerekli bir şeyi yapmış, millete tarihçiler tarafından tanıtılmayan hakiki tarihimizi tanıtmıştı.

Elçin, yeni Azerbaycan nesrinin ve genç naşirlerin benzersiz bir yolla gelişmesinde fökälade rolü olan istededli bir yazardır. Onun "Dolça", "Mahmud ve Meryam", "Beş degige ve ebediyyat" gibi eserlerinde ortaya atdığı problemler 1985 yılında yayınladığı "Ağ deve" romanında toplum şeklinde yeniden ortaya koyuldu ve gençleri düşündürmeye başladı. Özellikle

gençlerle sıkı ilişki kuran yazarın bu neslin üzerinde etkisi fazla olmuştur. "Ağ deve" romanının baş kahramanının ise uşak olması hiç de tesadüfî bir hâl değildir. Lakin bu kahraman belki de yazarın kendisidir, uşaklık yıllarından gözleri ile gördüklerini hafizesine toplamıştır, onu yazıcı kalemi ile millete takdim etmeye çalışır, gayet buna da nail olur.

Elçin'in kahramanı düşünen ve düşündüren bir vatandaştır, o, çevresinde baş veren olayları unutamıyor, onu yürek ağrısı ile hatırlıyor ve hatırladıkça da milletin yaşadığı o ağır günlerin nedeni olan şahısların istek ve idealleri açıklanıyor. Eserde bir hastehane vardır ve bu hastehanenin kimler tarafından yaratılması, ne maksatla yaratılması yazarı düşündürür. Bu hastahane kimleri müalicî eder ve müalicî edenler kimlerdir? Belki tüm cemiyet hastedir ve tüm cemiyeti heste eden nedeni açıklamak mümkün mü? Evet, Elçi'nin romanında cemiyeti heste eden nedenleri görmemek mümkün deyil, yazar halkının o günlerini bu günkü millete göstermeye çalışıyor.

Karabağda bir köy var ve bu köyün tüm ehali yandırılmalıdır çünkü, onlar hastedir, yolhuçu hasteliye tutulmuştur. Elçi'nin bu köyü düşündürücü bir köydür. Neden bu köy yandırılmalıdır, meğer köyün adamlarım müalicî etmek olmaz mı? Yazara göre bu mümkün deyil, çünkü artık zaman kaybolmuş, hasteler sağalmaz bir hâle gelmiştir. Onların yandırılması labüttür ve köy yandırılır. Böyle bir sual ortaya çıkmaktadır: köyü yandıranlar kimlerdir? Elbette, Azerbaycan milletinden olmayan şahıslar, o şahıslar ki, onlar bu toprağın üstünde gezen insanların tümünü yandırmaya hazır dırlar.

Bütün bu olaylar 1988 yılından bu güne gibi milletin başına gelen olaylardır. Elçin bunları bir kaç önce duymuş ve düşünmüş, kendi kaleminin gücü, etkisi ile millete çatdırmağa çalışmıştır. Ermeniler'in köylerimizi yandırması, insanlarımızı katletmesi "Ağ deve" romanında bu olaylardan bir kaç yıl önce hayel şeklinde söylenmişti, lakin o zamanki iktidar bunun farkına varmamıştı. Tüm Karabağın yabancı tayfalarını heste kibi takdim eden yazar onların bir gün kalkıp bu topraklara saldıracaklarını önceden söylemişti. Bu bakımdan "ağ deve" romanının nasıl bir ahamiyetli eser olması şimdi duyulmaktadır ve o zamanında gereken hizmeti göstermiştir.

Kendine dönme ve millilik, sahteleştirilmiş tarihimize yeniden bakış ve yeni konulara muracat, hakikatı milli zeminde, gerçekler doğrultusunda arama 80-90'fı yılların Azerbaycan nesrinde hallediçi rol oynayan amillerdendir. Üzerinde ayrıntılarla durduğumuz nesr eserleri ile yanısıra bu yıllarda yazılmış tüm eserlerde direk veya dolayısıyla milli konulara ve olaylara tokunulmuştur. Pekiyi, yetmiş yıl halkın kafasını yıkayarak milleti Kommunist ideolojisi altında saklayan, ona istenmedik mövzunu ince bir politika ile yediren partiyalı edebiyatdan kopmanın nedeni varmıydı? Keçit devrine kadar yazılmış partiyalı Azerbaycan nesrine bakış nasıl olmalı idi? Sosyalist Realizmi prensiplerine uymayan, sansör yasaklamaları yüzünden arşivlerde çürüyen eserler ortaya çıktıktan sonra millet, halka hizmet eden edebiyatı nasıl karşılamalıydı?

Kuşkusuz hiç bir halk geçmiş tarihinden ve edebiyatından imtihan etmemiştir ve biz de imtihan etmeği düşünmüyoruz. Doğru yol yanlışları bulup, halka hizmet edemeyen edebiyatı yaratan nedenleri ayrıntılarla inceleyip ortaya koymak ve edebiyatı milli zeminde geliştirmektir. Eğer partiyalı edebiyatımızı yaratan Sosyalist rejimi, kuruluşu ve ideolojisiydise zaman zaman bu zeminden uzaklaşıp milli çıkarları savunan edebiyatın yaratılmasında aşağıdaki gerçeklerin varlığını kabul etmeliyiz:

1. Edebiyata partiya rehberliğinin zayıflaması, yazarların partiya kontrolden çıkması.

2. Rus edebiyatında Rus milliyetçiliğinin kalkınması, Rus şovinizmini kökleyen eserlerin yazılması.

3. Milli hareketlerin alevlenmesi, basın ve yayına azatlığı, yurt dışı ile serbest kitap alışverişi.

İşbu nedenler yirminci yüzyılın son yıllar Azerbaycan edebiyatına, özellikle nesrine yeni konular, milli zeminde yazılmış eserler, tarih ağırlıklı romanlar ve hayata, milletin geçmişine, geleceğine yeni gözle bakan naşirler nesli kazandırdı. Onların milli yönleri almış, yetmişli yıllar nesrine kadar uzansa da, genelde klasik nesr anelerine dayanmaktadır. Kitabı Dede Korkut'dan Füzuli'ye, Füzuli'den Ahundzade'ye ve Ahundzade'den Mirze Çelil'e, Sovyet devri Azerbaycan nesrine kadar büyük ve şerefli bir yol geçmiş bu günkü Azerbaycan nesri her türlü başarılarından dolayı geçmişine borçludur.